

Якимець Олексій Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИКИ У ВИРІШЕННІ ЗАВДАНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Розглянуто завдання цивільного судочинства на сучасному етапі та роль криміналістики в їх вирішенні.

Ключові слова: цивільне судочинство; завдання цивільного судочинства; ефективність цивільного судочинства; збирання доказів; дослідження доказів; оцінка доказів; криміналістична експертиза.

Рассмотрены задачи гражданского судопроизводства на современном этапе и роль криминалистики при их решении.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство; задачи гражданского судопроизводства; эффективность гражданского судопроизводства; сбор доказательств; исследование доказательств; оценка доказательств; криминалистическая экспертиза.

In this article considers the problem of civil proceedings at the current stage and the role of forensics in solving them.

Keywords: civil litigation; civil litigation objectives; the effectiveness of civil proceedings; collecting the evidence examination of evidence; evaluation of evidence; criminological examination.

До найважливіших функцій держави, згідно з Конституцією України, належить забезпечення прав і свобод людини, соціальний, правовий захист громадян. Згідно зі ст. 3 Конституції України, саме права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності, а їх утвердження та забезпечення є головним обов'язком держави.

За сучасних умов захист цивільних прав є важливим засобом зміцнення правової основи державного й громадського життя. І визначальна роль у вирішенні цього питання належить судовій владі, на яку Конституцією України покладено здійснення правосуддя в цивільних і кримінальних справах [1].

Цивільне судочинство є одним із видів державної діяльності, що реалізовується шляхом розгляду та розв'язання в судових засіданнях у встановленому законом порядку цивільних справ щодо спорів, що стосуються прав та інтересів як юридичних, так і фізичних осіб.

Згідно зі ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій суддів, а також

привласнювання цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Конституцією України передбачено, що судочинство здійснюється Конституційним судом України та судами загальної юрисдикції. При цьому Конституційний суд вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України й дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Згідно зі ст. 1 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та свосчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].

Цивільне судочинство повинно сприяти зміцненню законності, попередженню правопорушень, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів.

Завдання цивільного судочинства становлять систему та єдиний комплекс взаємопов'язаних та взаємодіючих компонентів. Правильно та у встановлені законом терміни суди вирішують цивільні справи, тим самим сприяють зміцненню законності, попередженню правопорушень і вихованню громадян. Водночас недостатньо компетентний та поверховий розгляд судами цивільно-правових справ завдає шкоди правосуддю, зрештою зменшує його виховне й попереджувальне значення.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 від 22 лютого 1991 р. зі змінами, унесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України № 3 від 4 червня 1993 р. та № 12 від 3 грудня 1993 р. «Про завдання судів України по підвищенню рівня правосуддя» зауважено, що «...з метою зміцнення законності у цивільно-правових відносинах судам належить удосконалювати свою діяльність по розгляду цивільних справ, домагатися підвищення ефективності застосування правових засобів як для всебічного захисту прав та законних інтересів громадян і організацій, так і припинення спроб використовувати надані законом права всупереч їх соціальному призначенню.

Необхідно поліпшити якість розгляду трудових справ, особливо справ за позовами про поновлення на роботі, про відшкодування збитків, заподіяних робітниками і службовцями при виконанні трудових обов'язків, безгосподарністю, випуском недоброякісної продукції, не допускаючи при цьому необґрунтованого зменшення розміру збитків, що підлягають стягненню» [3].

Діяльність судів щодо здійснення правосуддя тісно пов'язана з вихованням, гарантією забезпечення прав і свобод громадян, оскільки суд займає певне становище в системі влади.

Правосуддя стосовно цивільних справ може успішно виконати свої завдання лише тоді, коли обставини справи встановлено повно й правильно. Під час розгляду справ суд не може користуватися припущеннями та здогадками про фактичні обставини щодо спірних правовідносин.

Ефективність цивільного судочинства може бути забезпечено лише під час усебічного, повного й ефективного з'ясування судом дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін.

По кожній цивільній справі суд зобов'язаний з'ясувати юридично значущі обставини, установити об'єктивну істину. Діяльність суду зі встановлення об'єктивності істини по справі є основою цивільного судочинства.

Фактичні обставини справи встановлюються в суді шляхом доказування. Не вдаючись до глибокого аналізу цієї важливої та складної проблеми, зазначимо лише, що доказування є найважливішим аспектом процесуальної діяльності. У цивільному судочинстві воно має пізнавальний та посвідчувальний характер. Доказування в цивільному судочинстві складається з кількох взаємопов'язаних елементів.

Як зазначає М. К. Треушников, «...суд зобов'язаний з'ясувати всі факти минулого та теперішнього, що мають значення по справі, у повному обсязі та вичерпно» [4, с. 27].

Згідно з принципом змагальності вітчизняного права, зберегти докази зобов'язані сторони та інші особи, які беруть участь у справі. У необхідних випадках докази збирає суд за своєю ініціативою й досліджує їх у судовому засіданні.

Збирання доказів може проводитися шляхом передавання запитань зацікавлених осіб для одержання доказів і подальшого їх подання до суду, і шляхом витребування письмових речових доказів від осіб, які беруть участь у справі, державних і громадських організацій, окремих громадян. Збирання доказів є першим етапом роботи з ними та передбачає накопичення доказового матеріалу.

Другий етап судового доказування – дослідження (перевірка) доказів. Усі докази, зібрані по справі, на судовому засіданні має бути досліджено як судом, так і особами, які беруть участь у справі. Дослідження доказів як процес має загальні риси процесу пізнання. Досліджувати докази по цивільній справі означає заслуговувати пояснення сторін і третіх осіб, показання свідків, висновки експертів, ознайомлюватися з письмовими доказами, оглядати речові докази. Таким чином, докази в цивільному процесі є єдині фактичні дані, що мають певне значення для правильного вирішення справи, та їх процесуальної форми.

Судові докази, як зазначає М. К. Треушников, – єдине поняття, у якому взаємопов'язані зміст і процесуальна форма, фактичні дані та засоби доказування [5, с. 155].

Третій елемент судового доведення – оцінювання доказів як самостійний елемент доказування, що полягає у визначенні достовірності й достатності доказів.

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному розгляді в судовому засіданні всіх обставин справи в їх сукупності.

Статтею 58 ЦПК України закріплено механізм оцінювання доказів. Визначення судом достовірності й достатності доказів становить сутність оцінювання доказів у цивільній справі.

Як зазначає В. В. Комаров, «...при оцінюванні доказів суд повинен керуватися тим положенням, що ніякі докази не мають для суду наперед встановленої сили. Це означає, що докази повинні оцінюватися за їх властивостями, і жоден із них не переважає над іншим» [6, с. 198].

Результати оцінювання доказів відображаються в мотивованій частині судового рішення. Таким чином, судове доведення складається з процесуальних дій, що здійснюються шляхом збирання, дослідження та оцінювання. У своїй сукупності зазначені вище елементи утворюють структуру судового доведення.

Фактичні дані по цивільній справі може бути отримано судом лише з дотриманням певної процесуальної форми. Як зазначає М. К. Треушников, «...при здійсненні доведення суд та інші суб'єкти доведення поводяться з доказами не вільно, керуючись власними бажаннями, а підпорядковуються визначеній законом процесуальній формі доведення, передбаченій нормами права послідовності процесуальних дій стосовно доказування» [4, с. 22].

Метою доказування в цивільному судочинстві є встановлення об'єктивної істини по справі. Досягнення цієї мети – необхідна умова успішного здійснення правосуддя по цивільних справах. Від того, наскільки повно й правильно буде зібрано, досліджено й оцінено докази по справі, залежить обґрунтованість, а значить, і законність судового рішення.

Синтез розглянутих ознак становить загальне поняття доказування в цивільному судочинстві. Судове доведення – це регламентована цивільним процесуальним законодавством діяльність осіб, які беруть участь у справі, та суду щодо збирання, дослідження й оцінювання судових доказів, необхідних для встановлення об'єктивної істини по справі.

Доказами по цивільній справі, як зазначено в ст. 57 ЦПК, є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема аудіо- та відеозаписів, висновків експертів.

У розв'язанні завдань цивільного судочинства важлива роль належить криміналістиці.

Криміналістика – наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, закономірності збору, дослідження, оцінювання й використання доказів і спеціальні методи та засоби судового дослідження і попередження злочинів, що базуються на пізнанні цих закономірностей [7, с. 42].

У криміналістичній літературі обґрунтовано наголошується, що «...з юридичних наук криміналістика найтісніше пов'язана з науками кримінального та цивільно-процесуального права, особливо їх розділами, присвяченими теорії доказів і процесуального порядку проведення слідчих та судових дій» [8, с. 12]. Отже, можна констатувати, що теорія доказів є спільною галуззю для науки процесуального права та криміналістики.

Криміналістика має певний вплив на сферу цивільного судочинства. Своїм конкретним змістом вона, на нашу думку, пов'язана в цивільному судочинстві з процесуальною діяльністю суду, спрямованою на збирання, представлення, дослідження й оцінювання доказів.

Між цивільним процесом та криміналістикою немає жодних перепон. Дані криміналістики можуть і повинні бути використані в судовій практиці в цивільних справах під час дослідження таких засобів доказування як показання свідків, письмові та речові докази.

Як свідчить узагальнення судової практики в цивільному судочинстві, останніми роками широкого застосування набуває криміналістична експертиза. За допомогою цього виду судової експертизи в деяких випадках встановлюються обставини, що не може бути встановлено іншим шляхом. Згідно зі ст. 53 ЦПК України, для з'ясування обставин, що мають значення для справи, суддя в порядку забезпечення доказів та під час підготування справи або суд під час розгляду справи можуть призначити експертизу. Її проводять під час судового засідання або поза судом, коли це потрібно за характером дослідження або коли об'єкт дослідження неможливо доставити до суду.

На підставі теоретичного дослідження щодо класифікації судових експертиз у нормативному порядку Інструкція «Про призначення та проведення судових експертиз» (п. 2) визначає головні види експертиз, що проводяться в експертних установах, а саме:

1. Криміналістична, до якої належать: почеркознавча експертиза; авторознавча експертиза; технічна експертиза документів, що насамперед поділяється на експертизу реквізитів документів та експертизу матеріалів документів; фототехнічна експертиза; технічна експертиза матеріалів і засобів відеозвукозапису; портретна експертиза, завданням якої є ідентифікувати особу за фотознімком (фотокарткою, негативом, кінострічкою); трасологічна експертиза (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з

одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, що проводяться в бюро судово-медичної експертизи). Цей вид експертизи поділяється на такі підвиди: експертиза слідів рук людини (дактилоскопічна експертиза); експертиза слідів ніг людини та взуття; експертизи слідів ніг (лап) та зубів тварин; експертизи слідів злому, інструментів і засобів виробництва масових виробів; експертиза замикальних та контрольних засобів; експертиза слідів розділу цілого на частини, рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах. Балістична експертиза; експертиза вибухових пристроїв; експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу); експертиза матеріалів і речовин, що має такі підвиди: експертиза волокон і волокнистих матеріалів; експертиза лако-фарбових матеріалів і покриттів; експертиза нафтопродуктів і паливно-мастильних матеріалів і покриттів; експертиза наркотичних засобів і сильнодіючих речовин; експертиза рідин, що містять спирт; експертиза металів та сплавів; експертиза полімерів, пластмаси та скла.

У криміналістиці існує узагальнена класифікація судово-експертних завдань, що є основою для розмежування трьох видів судових експертиз:

ідентифікаційна експертиза, яка вирішує питання стосовно встановлення тотожності того чи іншого об'єкта;

діагностична експертиза, що передбачає розпізнавання природних властивостей та стану об'єкта;

ситуаційна, до завдань якої належить визначення механізму й умов виникнення, розвитку та завершення ситуації, пов'язаної із взаємодією людини та речей при вчиненні правопорушення. Тобто завдання судової ситуаційної експертизи загалом можна сформулювати таким чином: з'ясувати, як відбулася та чи інша подія (її фрагмент) [9, с. 71–73].

2. Грунтознавча експертиза.
3. Біологічна експертиза.
4. Інженерно-технічна експертиза; автотехнічна експертиза; транспортно-трасологічна експертиза; пожежно-технічна експертиза; будівельно-технічна експертиза.
5. Бухгалтерська експертиза.
6. Товарознавча, зокрема автотоварознавча експертиза.
7. Експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів.
8. Психологічна експертиза, що насамперед може бути частиною комплексного експертного дослідження, наприклад, психолого-психіатрична експертиза; психолого-медико-психіатрична експертиза; медико-психологічна; психолого-автотехнічна; психолого-почеркознавча та психолого-лінгвістична експертизи.

Судді, володіючи певними знаннями в галузі криміналістики, можуть правильно сформулювати питання експерту-криміналісту та критично оцінити його висновки.

У процесі розгляду цивільних справ судді зобов'язані всебічно й повно досліджувати всі докази, не допускати необ'єктивного й однобічного підходу до їх оцінки. Вивчення судової практики свідчить про те, що криміналістичні методи, прийоми й засоби роботи з доказами при вмілому та правильному їх застосуванні значно розширюють можливості суду в процесі збирання, дослідження й оцінювання доказів, сприяють підвищенню якості доказування в цивільному судочинстві.

Досить ефективним, на нашу думку, є застосування даних криміналістики в судовій практиці по цивільних справах та провадженні таких процесуальних дій як огляд на місці, пред'явлення осіб або речей для визнання, судовий експеримент.

Речові докази, що оглядаються судом і пред'являються для ознайомлення особам, досліджують шляхом їх огляду з використанням різноманітних технічних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. – К., 2013 р.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 10 верес. 2013 р. : [офіц. текст]. – К., 2013. – 204 с.
3. Збірник Постанов Пленуму Верховного суду України в цивільних справах та з загальних питань (1963–2000 рр.). – Х., 2000. – С. 27–28.
4. Треушников М. К. Доказательство и доказывание в советском гражданском процессе / М. К. Треушников. – М., 1982. – 160 с.
5. Советский гражданский процесс. – М., 1989.
6. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право України / Комаров В. В. – Х., 1999. – 583 с.
7. Аверьянов Т. В. Криміналістика / [Т. В. Аверьянов, Ю. Г. Корухов и др.] ; под ред. Р. С. Белкина. – М., 2000. – 990 с.
8. Криміналістика / [под ред. В. А. Викторова, Р. С. Белкина]. – М., 1976.
9. Винберг А. И. Идентификационная диагностическая и ситуационная криминалистические экспертизы / А. И. Винберг // Советское государство и право. – 1978. – № 9. – С. 71–73.